

ФРЕНСІС ФУКУЯМА

ВИТОКИ ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ

Від прадавніх часів
до Французької революції

*Переклав з англійської
Роман Корнута*

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2018

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	9
------------------------	---

Частина перша До ДЕРЖАВИ

1. Необхідність політики	19
2. Природний стан	43
3. Диктатура родичів	66
4. Племінні суспільства: власність, справедливість, війна	81
5. Поява Левіафана	98

Частина друга ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО

6. Китайський трайбалізм	117
7. Війна та поява Китайської держави	131
8. Велика система Хань	150
9. Політичний занепад і повернення патримоніального урядування	161
10. Індійський об'їзд	174
11. Варни і джаті	186
12. Слабкості індійської політики	199
13. Рабство і мусульманський вихід із трайбалізму	213
14. Мамлюки рятують іслам	226
15. Розквіт і занепад Османської держави	238
16. Християни мають сім'ї	253

Частина третя
ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

17. Витоки верховенства права.....	269
18. Церква стає державою.....	286
19. Держава стає церквою.....	300
20. Східний деспотизм.....	315
21. Осілі бандити.....	328

Частина четверта
Підзвітний уряд

22. Підйом політичної відповідальності.....	345
23. Шукачі ренти.....	359
24. Патримоніалізм перетинає Атлантику.....	378
25. На схід від Ельби.....	396
26. До досконалішого абсолютизму.....	409
27. Оподаткування і представництво.....	424
28. Чому підзвітність? Чому абсолютизм?.....	444

Частина п'ята
На шляху до теорії політичного розвитку

29. Політичний розвиток і політичний занепад.....	459
30. Політичний розвиток тоді й зараз.....	481
<i>Примітки</i>	508
<i>Бібліографія</i>	558
<i>Подяка</i>	575

ПЕРЕДМОВА

У цієї книжки два джерела. Перше дало про себе знати тоді, коли мій наставник Семюель Гантінгтон з Гарвардського університету попросив мене написати передмову до перевидання його класичного твору, що вперше вийшов друком 1968 року під назвою «Політичний порядок у мінливих суспільствах»¹. Твір Гантінгтона був однією з найсвіжіших спроб широкого дослідження політичного розвитку, а сам я часто звертався до нього в моїй викладацькій кар'єрі. У цій книжці висунуто чимало ключових ідей порівняльної політології, включно з теорією політичного занепаду, концепцією авторитарної модернізації і твердженням про те, що політичний розвиток – це явище, яке слід розглядати окремо від інших модернізаційних аспектів.

Коли я взявся за передмову і почав описувати, що до чого, то зрозумів потребу серйозно оновити «Політичний порядок». Книжка ця була написана лише через десять років після початку великої хвилі деколонізації, що охопила світ після завершення Другої світової війни. Багато наведених у ній висновків відображали крайню нестабільність того періоду з усіма його переворотами та громадянськими війнами. За роки, що минули від часу першого видання, відбулися значні й різкі зміни, як-от економічний підйом Східної Азії, крах комунізму у світі, прискорення глобалізації, а також те, що сам Гантінгтон назвав «третьою хвилею» демократизації в 1970-х. Політичного порядку в багатьох регіонах світу ще не було, але він почасти вже досить успішно виник там, де країни стали на шлях розвитку. Тож здалося слушним повернутися до тем, піднятих у цій книжці, зі спробою застосувати їх до сучасного світу.

Розмірковуючи над можливістю переосмислити ідеї Гантінгтона, я наштовхнувся на потребу фундаментальнішого дослідження, що виявило би витоки політичного розвитку й занепаду. «Політичний порядок у мінливих суспільствах» прийняв як даність той політичний світ порівняно пізнього етапу людської історії, у якому такі інституції, як держава, політичні партії, право, військові організації тощо, уже існу-

вали. Йому лишилося розібратися з проблемами країн, що розвиваються, які намагаються модернізувати свої політичні системи, але не мають поняття, звідки ці системи взялися передусім у тих суспільствах, де вони вже давно існували. Країни не навечно прив'язані до свого минулого. Але в багатьох випадках те, що трапилося сотні або навіть тисячі років тому, продовжує справляти серйозний вплив на природу і характер їхньої політики. Якщо ми прагнемо розуміти функціонування сучасних інституцій, варто поглянути на їхні джерела, як і на часто випадкові та суперечливі сили, що їх породили.

Увага до походження інституцій тісно пов'язана з одним моментом, а саме — з реальними проблемами слабких, неспроможних і невдалих держав. Упродовж довшої частини періоду з 11 вересня 2001 року я працював над проблемами державного й національного будівництва та становлення в країнах зі зруйнованим або нестабільним урядуванням. Рання спроба продемонструвати міркування з приводу цієї проблеми вилилася в книжку, опубліковану 2004 року під назвою «Державне будівництво: урядування та світовий порядок у XXI столітті»². Сполучені Штати, а також міжнародні донорські організації і, ширше, міжнародна спільнота багато вклали в проекти національного будівництва в країнах у всьому світі, зокрема Афганістані, Іраку, Сомалі, Гаїті, Тимор-Лешті, Сьєрра-Леоне та Ліберії. Я й сам зі Світовим банком та Австралійським агентством допомоги AusAid займався консультуванням з проблем державного будівництва в Меланезії, Тимор-Лешті, Папуа-Новій Гвінеї, Індонезійському Папуа та на Соломонових Островах, і всі вони опинилися перед серйозними труднощами, намагаючись побудувати сучасні держави.

Розгляньмо, наприклад, проблему «імплантації» сучасних інституцій у меланезійських суспільствах, таких як Папуа-Нова Гвінея та Соломонові Острови. Меланезійські суспільства організовані племінним чином, який антропологи називають сегментарними лініями, тобто групами людей, які відстежують своє походження назад у минуле до спільного предка. Складаючи за чисельністю десь від декількох десятків до декількох тисяч членів роду, ці племена називають себе *вантоками* — словом з місцевого суржикю, що виникло з видозміни англійського словосполучення *one talk*, «одна розмова», або люди, які розмовляють однією мовою. Варто додати, що соціальна фрагментація Меланезії є надзвичайно різкою. У Папуа-Новій Гвінеї налічується майже дев'ять сотень взаємно незрозумілих мов, тобто близько однієї шостої всіх мов, що існують у світі. Соломонові Острови, де живе лише п'ятсот тисяч людей, тим не менше, розмовляють понад сімдесятьма

НЕОБХІДНІСТЬ ПОЛІТИКИ

Третя хвиля демократизації та сучасне занепокоєння щодо майбутнього сучасної ліберальної демократії; ліві й праві розважаються фантазіями про скасування уряду; сучасні країни, що розвиваються, уявляють собі реалізацію цих фантазій; ми приймаємо інституції як належне, насправді не маючи уявлення, звідки вони взялися

Протягом сорокарічного, з 1970 по 2010 рік, періоду спостерігалось надзвичайне зростання демократій на всій земній кулі. На 1973 рік лише 45 зі 151 країни світу були вільними, за оцінкою неурядової організації Freedom House, яка розраховує кількісні показники громадянських і політичних прав для країн Землі⁷. У ті часи Іспанія, Португалія й Греція були диктатурами; Радянський Союз і його східноєвропейські супутники виглядали міцними й згуртованими суспільствами; Китай був схилений на Культурній революції Мао Цзедуну; Африка спостерігала за консолідацією влади в руках групи корумпованих «пожиттєвих президентів»; а більша частина Латинської Америки підпала під військову диктатуру. Наступне покоління стало свідком значних політичних змін і поширення демократії та ринкової економіки практично в усі частини світу, крім арабського Близького Сходу. Наприкінці 1990-х років близько 120 країн світу – тобто понад 60 % світових незалежних держав – перетворилися на виборчі демократії⁸. Це було третьою хвилею демократизації за С. Гантінгтоном; ліберальна демократія як типова форма державної влади перетворилася на визнаний елемент політичного ландшафту початку XXI століття⁹.

В основі цих змін політичних систем лежала вражаюча соціальна трансформація. Перехід до демократії був результатом того, що мільйони раніше пасивних людей у всьому світі організувалися й долучилися до участі в політичному житті своїх суспільств. Цією соціальною мобілізацією рухало безліч чинників: значне розширення доступу до освіти, яке підштовхнуло людей до повнішого усвідомлення себе та політики у світі навколо; інформаційні технології, які сприяли швидкому поши-

ренню ідей та знань; дешеві подорожі та комунікації, що дозволяють людям голосувати ногами, якщо їм не подобаються їхні уряди; і вищий добробут, що спонукає людей вимагати кращого захисту своїх прав.

Проте третя хвиля дійшла свого піку наприкінці 1990-х років, а в перші десятиліття XXI століття настала «демократична рецесія». Приблизно кожна п'ята країна, що пережила третю хвилю, або повернулася до авторитаризму, або, принаймні її демократичні інституції, зазнала значної ерозії¹⁰. Freedom House відзначає, що 2009-й став четвертим роком поспіль, упродовж якого знижувався рівень свобод по всьому світу, що вперше трапилося від часу, коли організація почала свої вимірювання свободи в 1973 році¹¹.

ПОЛІТИЧНІ СТРАХИ

На початку другого десятиліття XXI століття негаразди в демократичному світі проявляються в кількох різних формах. Першим показав себе відвертий відхід від демократичних досягнень — це сталося в таких країнах, як Росія, Венесуела та Іран, де обрані лідери зайнялись демонтажем демократичних інституцій, маніпулюючи виборами, закриваючи або купуючи незалежні телеканали та газети, а також перешкоджаючи діям опозиції. Ліберальна демократія — це дещо більше, ніж голосування більшості на виборах; це — складний набір інституцій, що стримує й регулює здійснення влади через право та систему стримувань і противаг. У багатьох країнах визнання офіційно демократичної легітимності супроводжувало систематичне усунення стримувань і заповіжників діям виконавчої влади разом з ерозією верховенства права.

В інших випадках країни, які, здавалося, відходили від авторитарного урядування, застрягли в проміжку, названому аналітиком Томасом Каротерсом «сірою зоною», де вони не скотилися повною мірою в авторитарність, але не стали й по суті демократичними¹². Багато держав, що наслідували колишній Радянський Союз, як-от Казахстан і Узбекистан у Центральній Азії, виявили, що перебувають у цій ситуації. Далі за падінням Берлінського муру в 1989 році побутувала широка згода, що практично всі країни стали на шлях, що веде до демократії, і що невдачі демократичного будівництва будуть подолані просто з плином часу. Каротерс зазначив, що ця «парадигма переходу» була невиправданим припущенням і що багато авторитарних еліт не були зацікавлені в запровадженні демократичних інституцій, які розмивали б їхню владу.

Третя категорія занепокоєння стосувалася не браку спроможності політичних систем стати демократичними чи залишатися ними, а їх-

ПРИРОДНИЙ СТАН

Філософські теорії природного стану; сучасні науки про життя проливають світло на людську природу, а отже, на біологічну основу політики; політика серед шимпанзе та інших приматів; які аспекти людської природи лежать в основі політики; коли вперше було заселено різні частини світу

У західній філософській традиції теорії «природного стану» лежать в основі розуміння справедливості та політичного ладу, що формує сучасну ліберальну демократію. Класична політична філософія розрізняє природу і конвенцію, або закон; Платон та Арістотель стверджували, що справедливий поліс мусить існувати згідно зі сталою природою людини, а не з тим, що є ефемерним і змінним. Томас Гоббс, Джон Локк і Жан-Жак Руссо розвинули цю думку, поклавши її в основу своїх трактатів про природний стан, прагнучи обґрунтувати політичні права. Опис природного стану був засобом і метафорою для обговорення природи, що дозволить виявити ієрархію людських благ, сприяння яким є метою політичного суспільства.

Арістотель розходився з Гоббсом, Локком та Руссо в одному критичному моменті. Він стверджував, що люди є політичними за своєю природою і що їхні природні здібності дозволяють їм процвітати в суспільстві. Троє названих філософів, навпаки, стверджували, що люди за своєю природою не є соціальними, а суспільство — це свого роду штучний витвір, який дозволяє людям досягати того, чого вони не можуть досягти поодиноці.

«Левіафан» Гоббса починається з розширеного переліку природних людських пристрастей і твердження, що найглибшою і найбільш «обов'язковою» пристрастю є страх перед насильницькою смертю. Звідси він виводить фундаментальне природне право, яке полягає у свободі кожної людини берегти власне життя. Людська природа також пропонує три причини конфліктів: конкуренцію, непевність (страх) і славу; «Перша змушує людину намагатися заволодіти; друга підштовхує

до безпеки; і третя – до доброго імені». Таким чином, природний стан характеризується «Війною ... всіх проти всіх». Аби позбутися цього небезпечного стану, людина погоджується на відмову від своєї природної свободи чинити так, як їй заманеться, заради того, щоб інші люди поважали її право на життя. Держава, або Левіафан, забезпечує виконання цих взаємних зобов'язань у формі суспільного договору, за яким люди захищають ті права, які вони мають від природи, але якими не можуть насолоджуватися в природному стані внаслідок війни кожного проти кожного. Державна влада, або Левіафан, гарантує право на життя, забезпечуючи мир³³.

Джон Локк у своєму другому «Трактаті про правління» пропонує м'якший погляд на природний стан порівняно з Гоббсовим; люди в нього менше зайняті боротьбою одне з одним, а більше – поєднанням своєї праці із продуктами природи, щоби продукувати приватну власність. Основний закон природи за Локком, на відміну від Гоббсового, дає людським істотам право не тільки на життя, а й на «життя, здоров'я, свободу чи майно»³⁴. Нерегульована свобода природного стану призводить до стану війни, а щоби їй запобігти, він вимагає, як і Гоббс, суспільного договору заради збереження природної свободи та власності. Попри те, що держава, на думку Локка, є потрібною, вона сама може стати тим, що заперечує природні права, і тому філософ постулює право на повстання проти несправедливого владарювання. Право на життя, свободу та прагнення до щастя, яке Томас Джефферсон проголосив і закріпив Декларацією незалежності Сполучених Штатів Америки, тягнеться як до попередника безпосередньо до природного права Гоббса через застереження Локка про загрозу тиранії.

Насильницький природний стан Гоббса, за якого життя людини, як відомо, є «одиноким, бідним, гидким, жорстоким і коротким», традиційно протиставляють мирній версії Жан-Жака Руссо, яку той описав у своїх «Міркуваннях про походження і підстави нерівності між людьми». І справді, Руссо виразно й чітко критикує Гоббса в декількох моментах: «Але, насамперед, будьмо обережні, погоджуючись із Гоббсом, що чоловік, не маючи уявлення про добро, природно повинен бути поганим; що він злий, бо не знає, що таке чесноти; що він завжди відмовиться послужити тим, хто належить до його власного виду, вважаючи, що для цього немає жодних приводів; що, в силу права вважати все, що він хоче, своїм, він здуру вважає себе за власника всесвіту»³⁵. Руссо стверджує, що Гоббс насправді не виявив природи людини; схильна до насильства істота, описана в «Левіафані», насправді є продуктом бруду, нашарованого століттями суспільного розвитку. Природні люд-

ДИКТАТУРА РОДИЧІВ

Суперечки довкола факту й характеру соціальної еволюції людини; сімейна, або родова, соціальна організація та перехід до племінного ладу (трайбалізму); вступ до родоводів, спорідненість по батьківській лінії й інші основні антропологічні концепції

Від часів появи праці Руссо «Міркування про походження нерівності» (1754) стала формуватися теоретична база про походження інституцій первісних людей. Уперше її вдалося закласти наприкінці XIX століття завдяки накопиченню емпіричних знань про наявні примітивні спільноти, а почала їх збір нова дисципліна – антропология зі своїми визначними представниками Льюїсом Генрі Морганом і Едвардом Тайлором⁷¹.

Морган займався польовими дослідженнями зниклих популяцій корінних північноамериканських народів, розробивши складну систему класифікації для опису форм їхньої спорідненості, і цю систему він розширив, звернувшись згодом уже до європейської передісторії. У книжці «Стародавнє суспільство» він запропонував еволюційну схему, яка поділила історію людства на три етапи: дикунства, варварства й цивілізації – через які, на його думку, пройшли всі людські суспільства.

Моргана читав соратник Карла Маркса Фрідріх Енгельс, який використав етнографічні дослідження американського антрополога для розробки теорії походження приватної власності й сім'ї, що пізніше стала «Євангелієм» комуністичного світу⁷². Разом Маркс і Енгельс пропагували найвідомішу сучасну теорію розвитку людства: вони запропонували поділ історії на ряд еволюційних стадій: примітивного комунізму, рабовласництва, феодалізму, буржуазного суспільства й істинного комунізму – і всіх їх рухав базовий конфлікт між соціальними класами. Хиби й надмірні спрощення моделі марксистського розвитку завели цілі покоління пізніших учених у глухі кути в пошуках чи то «азіатського способу виробництва», чи то «феодалізму» в Індії.

Наступним важливим стимулом до теоретизування над початками політичного розвитку стала публікація праці Чарльза Дарвіна «Походження видів...» 1859 року, у якій учений розробив власну теорію природного відбору. Спостерігається логіка й сенс і в застосуванні принципів біологічної еволюції до еволюції соціальної, спроба чого – на рахунку видатного теоретика ХХ століття Герберта Спенсера⁷³. Спенсер бачив людські суспільства учасниками конкурентної боротьби за виживання, у якій переможці панували над невдахами. Неєвропейські суспільства були тими, чий розвиток занепав або був зупинений. Справді, теорія розвитку в найближчий постдарвіністський період успішно виправдала чинний колоніальний світовий порядок, у якому північно-європейці окупували вершину глобальної ієрархії, що простяглася через різні відтінки жовтого, червоного й коричневого кольорів аж до чорних африканців на дні⁷⁴.

Оцінно-засудливий і расистський характер еволюційного теоретизування мав наслідком контрреволюцію 1920-х років, вплив якої досі дається взнаки що в антропології, що в культурологічних дослідженнях у всьому світі. Видатний антрополог Франц Боас вважав, що коріння людської поведінки тягнеться не з біології, воно аж до самого свого ядра є соціальною конструкцією. В одному відомому дослідженні він використав емпіричні дані аналізу розмірів голів іммігрантів, аби довести, що багато речей, які соціал-дарвіністи списують на расові ознаки, насправді є продуктом довколишнього середовища і, передусім, культури. Боас узявся довести, що вивчення первісних спільнот обов'язково слід очистити від усіх оцінних суджень про вищі й нижчі форми соціальної організації. Методологічно це означає, що етнографи мають зануритися в суспільства, дослідженнями яких вони зайняті, оцінюючи їхню внутрішню логіку та відкидаючи забобони й упредження, засновані на власному культурному підґрунті. Практикуючи те, що Кліффорд Гірц пізніше назвав «грубим описом», різні суспільства можна лише зобразити, але не порівняти одне з одним, як і не ранжувати, хай там за якими мірилами⁷⁵. Студенти Боаса Альфред Кребер, Маргарет Мід і Рут Бенедикт продовжили перекроювати дисципліну культурної антропології, позбавляючи її суджень, релятивістських і рішуче нееволуційних відгалужень.

Ранні еволюційні теорії, зокрема й авторства Маркса та Енгельса, спричинили інші проблеми. Вони часто пропонували лінійні й жорсткі прогресії соціальних форм, у яких одна стадія розвитку обов'язково передувала наступній і де один чинник (як, наприклад, Марксовий «спосіб виробництва») визначав характеристики стадії загалом. Із на-

ПЛЕМІННІ СУСПІЛЬСТВА: ВЛАСНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ВІЙНА

Спорідненість пов'язана з розвитком права власності; природа справедливості в родоплемінному суспільстві; племінні суспільства як військові організації; сильні й слабкі сторони племінної організації

Одна з найбільших проблем, що розділяє правих і лівих від часів Великої французької революції, стосується приватної власності. Жан-Жак Руссо у праці «Міркування про походження і причини нерівності між людьми» вивів витoki несправедливості від першої людини, яка обгородила ділянку землі й оголосила її своєю. Карл Маркс висунув політичну програму знищення приватної власності; однією з перших речей, якими зайнялися всі комуністичні режими, натхнені ним, була націоналізація «засобів виробництва», і не в останню чергу – землі. На противагу цьому, американські батьки-засновники, а зокрема Джеймс Медисон, у своєму програмному виданні «Федераліст» (№ 10) стверджували, що однією з найважливіших функцій уряду є захист неоднакової здатності людей набувати власності¹¹¹. Сучасні економісти-неокласики розглядають право приватної власності як джерело довготривалого економічного зростання. За словами Дугласа Норта, «зростання не прийде просто так, якщо поточна економічна організація є неефективною», – це стосується «створення інституційних меж і механізмів та майнових прав»¹¹². Від часів Рейґана–Тетчер кінця 1970-х – початку 1980-х років одним із головних пунктів порядку денного політиків, орієнтованих на ринок, була приватизація підприємств державної власності в ім'я економічної ефективності, чому відчайдушно опирався лівий політичний спектр.

Досвід комунізму відчутно зсунув наголос на значенні приватної власності. Грунтуючись частково на неправильному розумінні антропологів, як-от Льюїса Генрі Морґана, Маркс з Енгельсом стверджували, що рання стадія «первісного комунізму» існувала ще до того, як

почався ріст експлуататорських відносин і самого класу експлуататорів, ідеалізуючи цей стан, прагнули відновити комунізм. Морган опишував звичайне майно, яке належало тісно поєднаній родинними стосунками групі; за комуністичних режимів у реальному світі, що діяли в країнах колишнього СРСР і Китаї, мільйони непов'язаних жодними стосунками такого роду селян змушували вступати в колгоспи. Знищуючи зв'язки між зусиллями індивіда і його винагородою, колективізація підірвала стимули до праці, що потягло за собою масовий голод у Росії й Китаї та водночас істотно знизило продуктивність праці в сільському господарстві. У колишньому СРСР 4 % землі, які залишалися в приватній власності, забезпечували майже чверть від загального обсягу сільськогосподарської продукції. У Китаї, коли в 1978 році під керівництвом реформатора Ден Сяопіна розпустили колгоспи, виробництво сільськогосподарської продукції впродовж лише чотирьох років зросло вдвічі.

Теоретизування про важливість права приватної власності часто зачіпає тематика, об'єднана під назвою «трагедії спільнот і спільного». Поля для випасання в традиційних англійських селах перебували в колективній власності мешканців сіл; оскільки нікого не можна було позбавити доступу до цих полів, їхній стан погіршувався через надмірне й неощадливе користування, ресурсний обсяг занепадав, тож їхня цінність знижувалася. Запобігти цьому ризику виснаження можна було, перетворюючи власність сільських громад на звичайну приватну власність, бо тоді у власників з'явився би відчутний стимул вкладати кошти в її якість і використовувати наявні ресурси, керуючись довгостроковим і стабільним підходом. У своїй статті, що справила неабиякий вплив на думку людей із цього приводу, Гаррет Гардін стверджував, що трагедія громад стосується багатьох глобальних ресурсів, зокрема свіжого повітря, Світового океану і тому подібних речей, і що за відсутності приватновласницького ставлення або за недостатньо потужного регулювання їх виснажать і таким чином зроблять непридатними¹¹³.

Багато що в сучасних позаісторичних дискусіях довкола прав власності підштовхує до висновку, що за відсутності сучасних індивідуальних прав людей завжди переслідуватиме щось на кшталт трагедії спільнот, коли спільне право власності підриває стимули ефективного використання майна¹¹⁴. Появу сучасних прав власності тоді проголосили питанням економічної раціональності, яке люди розв'язують, торгуючись між собою з метою поділу спільної власності, тим самим нагадуючи описану Гоббсом появу Левіафана з природного стану. Цей сценарій тягне за собою дві проблеми. Перша полягає в тому, що чимало

ПОЯВА ЛЕВІАФАНА

Державні суспільства відрізняються від племінних; «первісна» держава проти «конкурентної»; різні теорії формування держави; деякі тупики на кшталт зрошення, що дають пояснення, чому в деяких частинах світу держави почали свій розвиток дуже рано, а в інших – ні

Суспільства державного рівня відрізняються від племінних кількома важливими аспектами¹⁵⁸.

По-перше, вони мають централізоване джерело влади, хай це буде король, президент або прем'єр-міністр. Джерело влади формує й закріплює ієрархію підлеглості, здатну, принаймні теоретично, змусити дотримуватися правил усе суспільство. Джерело влади вивищується над рештою в межах своєї території, і це означає, що воно є *сувереном*. Усі адміністративні рівні, як-от дрібніші вожді, голови чи керівники, виводять свої владні повноваження, формально асоціюючи себе із сувереном. По-друге, джерело влади підтримується монополією на легітимне застосування примусу у формі армії та / або поліції. Сили держави при цьому досить, аби запобігти відокремленню сегментів, племен, регіонів чи інших частин від її цілого. (Ця обставина є тим, що відрізняє державу від князівства / вождівства). По-третє, влада держави є радше територіальною, ніж базованою на родинних зв'язках. Тому можна констатувати, що, наприклад, Франція не була справжньою державою в часи Меровінгів, коли її очолював король франків, а не французький король. Оскільки належність до держави не залежить від спорідненості, вона може набути значно більших розмірів, ніж будь-яке плем'я. По-четверте, державі властиві набагато строкатіші розшарування й нерівність, ніж племінним спільнотам, її правителі зі своїм адміністративним персоналом часто відокремлюють себе від решти суспільства. У деяких випадках вони перетворюються на спадкову еліту. Рабство та кріпацтво, невідомі в племінних суспільствах, міцнішають і розширюються під егідою держав.

Нарешті, держави легітимізують через значно складніші форми релігійних вірувань, які включають окремих клас священників, що стоять

на сторожі цієї легітимності. Іноді цей клас жерців перебирає на себе владу безпосередньо, і тоді держава стає теократією; іноді їх контролюють світські правителі, тоді говорять про цезаропапізм; іноді вона співіснує зі світським правлінням і певним чином ділить з ним владу.

З проголошенням держави ми залишаємо позаду родинність і переходимо до власне політичного розвитку. У наступних розділах пропоную уважний погляд на те, як Китай, Індія, мусульманський світ та Європа перейшли від родових стосунків і трайбалізму до безособових державних інституцій. Щойно складаються держави, родинні стосунки перетворюються на завади політичному розвитку, оскільки загрожують розвернути політичні відносини назад до тісних особистих зв'язків трайбалістського, родового суспільства. Тому просто розвивати державу недостатньо; держава мусить уникати відновлення трайбалізації або того, що вище я називав репатримоніалізацією.

Не всі суспільства світу подолали цей перехід до державності самостійно. Більша частина Меланезії до приходу європейських колонізаторів у XIX столітті складалася з ацефалістичних племінних суспільств (тобто в них була відсутня централізована влада), як і приблизно половина країн Африки на південь від Сахари і чимала частина Південної та Південно-Східної Азії⁵⁹. Те, що ці регіони не мали тривалої історії державності, відчутно вплинуло на перспективи їхнього розвитку після здобуття ними незалежності в другій половині XX століття, особливо порівняно з колонізованими регіонами Східної Азії зі глибоко вкоріненими державними традиціями. Чому Китай розвинувся в державу на дуже ранніх етапах своєї історії, тоді як Папуа-Новий Гвінеї цього не вдалося попри те, що люди заселяли її протягом тривалого періоду, — є одним із питань, на яке я сподіваюся дати відповідь.

ТЕОРІЇ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ

Антропологи та археологи розрізняють те, що вони називають «первісним» і «конкурентним» утворенням держав. «Первісним» формуванням є поява держави (або князівства) із суспільства племінного рівня. «Конкурентне» формування можливе лише після того, як з'явиться «первісна» держава. Держави, як правило, організовані значно краще і є міцнішими, ніж навколишні спільноти, що залишилися на рівні племен. Їх держави або захоплюють і поглинають, або ж ті імітують їх, переростаючи в державу зі свого племінного рівня, не бажаючи бути завойованими.

Попри те, що є багато історичних прикладів формування «конкурентної» державності, досі ніхто не займався дослідженням появи «пер-